

DATE CU PRIVIRE LA RĂSPÎNDIREA COMUNITĂȚILOR FAZEI DE TRANZIȚIE DE LA CULTURA BOIAN LA CULTURA GUMELNIȚA, PE TERITORIUL DOBROGEI

Problemele legate de istoria sfârșitului perioadei mijlocii a epocii neolitice din Dobrogea au constituit preocuparea citorva dintre arheologii noștri¹. Aceștia au aprofundat unele aspecte sau le-au tratat în trecut numai dintr-un anumit punct de vedere. După părerea noastră, problemele perioadei amintite nu sînt atît de simple cum par a fi, atunci pe teritoriul Dobrogei producîndu-se nu numai deplasări de populație, ci și modificări de ordin etnic, cu importante consecințe.

După cum se știe, încă de la începutul neoliticului mijlociu, a existat un paralelism între comunitățile culturilor Boian și Hamangia². Dovezile contemporaneității lor și a raporturilor dintre ele sînt din ce în ce mai multe. Observațiile făcute pe teren dovedesc că diverse contacte dintre comunitățile lor au avut loc încă din timpul fazei Bolintineanu³. Atrage în special atenția descoperirea la Hirșova, în cuprinsul tellului de acolo, la bază, fiind resturi de locuire din timpul fazei Giulești și Vidra⁴, iar după o scurtă întrerupere locuirea purtătorilor culturii Boian a continuat pe acel loc pînă la sfârșitul fazei de tranziție și mai tîrziu pînă la încheierea procesului de evoluție a comunităților

¹ D. M. Pippidi, D. Berciu, *Geți și greci la Dunărea de jos, din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană*, din seria „Din istoria Dobrogei”, I, București, 1965, p. 27—44 cu bibliografia respectivă; D. Berciu, *Cultura Hamangia, noi contribuții*, I, București, 1966.

² D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România, în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 72—79; Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, autoreferat, București, 1967, p. 42.

³ Informație primită de la Sebastian Morintz, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁴ Doina Galbenu, *Așezarea neolitică de la Hirșova*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 285—304. Pe profil (p. 286) la partea inferioară a depunerilor, sub resturile locuinței 12 din faza Vidra (Boian III a) sînt marcate, deasupra pămîntului viu, încă două straturi de cultură, mai vechi, aparținînd probabil tot culturii Boian, despărțite de cele de deasupra printr-un strat steril. Dintre cioburile atribuite fazei Vidra, în lucrarea amintită, p. 288, fig. 3, fragmentele 1—2 aparțin mai curînd fazei Giulești, iar fragmentul 11 aparține sigur fazei de tranziție.

culturii Gumelnița din zona respectivă⁵. Prin urmare, la Hîrșova (poate și în împrejurimi, mai ales spre nord) a existat un cap de pod al purtătorilor culturii Boian, de la stabilirea lor (în dreptul importantului vad de peste Dunăre) și pînă la sfîrșitul evoluției culturii. În tot acest timp ei menținînd contactul cu comunitățile învecinate aparținînd culturii Hamangia.

În perioada de maximă înflorire a comunităților culturii Hamangia, din faza Ceamurlia de Jos, astfel de materiale sînt documentate de-a lungul malului Dunării dobrogene, din preajma Hîrșovei⁶ și pînă aproape de Ostrov⁷. Pe teritoriul menționat au fost cercetate așezările purtătorilor culturii Hamangia de la Cernavoda⁸ și se cunosc fragmente ceramice de același tip, izolate, descoperite întîmplător în cîteva puncte⁹. În aceeași regiune se cunosc unele loturi găsite întîmplător, izolate, de fragmente ceramice de tip Vidra¹⁰. Cel mai important este cel de la Cernavoda, unde pe Dealul Sofia s-au cercetat rămășițele unei locuințe de suprafață, incendiate. Sub stratul de lipitură arsă s-au găsit numai fragmente ceramice de tip Hamangia, faza Ceamurlia de Jos, iar printre dărîmăturile locuinței și în nivelurile de deasupra ei, împreună cu materiale majoritare de tip Ceamurlia de Jos, s-au găsit fragmente ceramice tipice din faza Vidra¹¹.

În perioada următoare situația devine mai complicată. Pe un spațiu vast din estul Peninsulei Balcanice se constată că s-a produs o nouă dinamizare a comunităților culturii Boian¹², în perioada corespunzătoare fazei de tranziție la cultura Gumelnița, cînd acestea — din motive pe care încă nu le cunoaștem — s-au răspîndit în direcții diferite, pornind tot din zona principală locuită de purtătorii culturii Boian. Subliniem

⁵ Analizînd profilul și datele publicate despre săpăturile de la Hîrșova rezultă că de fapt unele materiale descoperite în locuința nr. 5, considerată a fi din faza Gumelnița I (de exemplu p. 294, fig. 8/1) datează dintr-o fază mai tîrzie a culturii Gumelnița și de aceea va fi nevoie să se schimbe atribuirea pe faze a straturilor gumelnițene de la Hîrșova. Este important de subliniat că ultimele resturi gumelnițene sînt paralelizate cu faza Gumelnița III a de la Tangîru, deasupra căreia urmează încă două niveluri Gumelnița III (*Ibidem*, p. 298).

⁶ *Ibidem*, p. 289.

⁷ Informație primită de la P. Diaconu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁸ Sebastian Morintz, D. Berciu, P. Diaconu, *Santierul arheologic Cernavoda*, în SCIV, VI, 1955, 1—2, p. 151—160; D. Berciu și Sebastian Morintz, *Șantierul arheologic Cernavoda*, în *Materiale*, III, 1957, p. 83—91; D. Berciu și Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Cernavoda*, în *Materiale*, V, 1959, p. 98—106; D. Berciu, Sebastian Morintz și P. Roman, *Săpăturile de la Cernavoda*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 95—103; D. Berciu, Sebastian Morintz, M. Ionescu și P. Roman, *Șantierul arheologic Cernavoda*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 49—54.

⁹ De exemplu: la Capidava (informație verbală primită de la Radu Florescu, căruia îi mulțumim și pe această cale).

¹⁰ De exemplu: la Hinog (în colecția veche a Muzeului Național de Antichități), la Cernavoda (cercetări Eug. Comșa, 1951); la Capidava (*Dacia*, NS, VI, 1962, p. 72, harta III și p. 74, nr. 41—44).

¹¹ D. Berciu și Sebastian Morintz, *op. cit.*, în *Materiale*, III, 1957, p. 90.

¹² Eugen Comșa, *Quelques données nouvelles sur la phase de transition de la civilisation de Boian a celle de Gumelnița*, în „*Studijné zvesti Archeologického ústavu SAV*“, 17, Nitra, 1969, p. 73—84.

că spre deosebire de comunitățile fazei Giulești, care au roit spre nord-est, către sudul Moldovei și spre sud-estul Transilvaniei¹³, comunitățile fazei de tranziție s-a deplasat treptat spre vest, ajungând dincolo de Olt¹⁴. Răspîndirea cea mai intensă se constată a fi cea orientată spre sud, atingînd în cele din urmă, aproximativ la începutul culturii Gumelnița propriu zisă, țărmul Mării Egee¹⁵.

Vom analiza în continuare, în limita datelor documentare existente, în special răspîndirea acestor comunități spre est, mișcare începută de la malul Dunării și încheiată pe țărmul Mării Negre.

Pentru stabilirea momentului inițial al evenimentelor trebuie să ținem seama de descoperirile și mai cu seamă de observațiile stratigrafice făcute la Hirșova, la Cernavoda și în cadrul peșterilor din Dobrogea Centrală.

Cu prilejul săpăturilor de la Hirșova s-a observat că viețuirea comunităților din faza de tranziție a fost de lungă durată, în stratul de cultură corespunzîndu-i cîteva niveluri de locuire¹⁶. Din cel inferior — considerat de nivelare — s-au scos la iveală cioburi din faza de tranziție, amestecate cu altele de tip Hamangia, faza Ceamurlia de Jos¹⁷.

Mai spre sud, din așezarea de pe Dealul Sofia de la Cernavodă, în asociere cu materiale de tip Hamangia mai tîrzii, s-au scos la lumină fragmente ceramice de la sfîrșitul culturii Boian, deci din faza de tranziție¹⁸.

Se cuvine să menționăm și descoperirile din peșterile de la Gura Dobrogei și de la Cheia. În prima dintre ele, în sondajul din galeria B, s-au delimitat trei niveluri neolitice : „...în care cultura Hamangia (faza Ceamurlia de Jos), predominantă în primul, apare în al doilea în asociere cu un Boian tîrziu și, în al treilea, și cu o Gumelnița de început“¹⁹. În schimb, în peștera „De la Baba“ primele două niveluri aparțin : cel de jos fazei de tranziție, iar cel de deasupra culturii Gumelnița²⁰.

Comparînd datele care rezultă din observațiile făcute în cele patru complexe reiese că fără îndoială faza Vidra a fost paralelă în timp cu o etapă evoluată a fazei Ceamurlia de Jos, iar începutul fazei de tranziție a putut fi cel mult paralel cu sfîrșitul fazei Ceamurlia de Jos, deși în această privință datele existente nu sînt convingătoare. Astfel chiar auctoarea săpăturilor de la Hirșova a arătat că nu este exclus ca materialele de tip Ceamurlia de Jos descoperite în tell, la un loc cu cele din faza de tranziție, să fi fost amestecate întîmplător cu ocazia nivelării terenului²¹.

¹³ Idem, *Stadiul cercetărilor cu privire la faza Giulești a culturii Boian*, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 27—47.

¹⁴ La Reșca și în zona Hotărani (sondaje M. Nica).

¹⁵ Ne referim la recente săpături de la Dikili Tash, efectuate de un colectiv sub conducerea lui Jean Deshayes, în 1967.

¹⁶ Doina Galbenu, *op. cit.*, p. 285.

¹⁷ *Ibidem*, p. 285—288.

¹⁸ D. Berciu și Sebastian Morintz, *op. cit.*, în *Materiale*, III, 1957, p. 90—91.

¹⁹ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Al. Paul-Bolomey, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 17.

²⁰ Al. Păunescu și N. Harțuchi, *Cercetări paleolitice în Dobrogea*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 48.

De asemenea, descoperirea din peștera de la Gura Dobrogei prezintă semne de întrebare, întrucît acolo materiale de tip Hamangia, din faza Ceamurlia de Jos, au fost găsite într-un nivel predominante, apoi în cel următor asociate cu materiale de tip Boian tîrziu, deci din faza de tranziție, și apoi asociate cu materiale Gumelnița²². Observația din peștera „De la Baba“ pare să infirme pe cele precedente, deoarece acolo s-a descoperit un nivel Gumelnița de început, probabil din faza de tranziție, suprapus de un altul cu materiale de tip Gumelnița propriu zisă²³.

Dacă am admite ca justă paralelizarea dintre începutul fazei de tranziție, adică după periodizarea noastră a etapei Spanțov, cu sfîrșitul fazei Ceamurlia de Jos — ceea ce pare să nu corespundă realității istorice — și dacă vom ține seama de observațiile stratigrafice de la Hîrșova, vom constata că se pun noi semne de întrebare. În tellul de la Hîrșova este un strat de la începutul fazei de tranziție, suprapus de un altul din aceeași fază, dar datînd de la sfîrșitul fazei, atribuit Boianului V²⁴, deci etapei Fîntînele. Urmează un strat masiv cu materiale de tip Hîrșova²⁵. Acestea ca și cele din timpul fazei Ceamurlia de Jos sînt documentate în diferite așezări de pe tot întinsul județului Constanța²⁶. Se pune problema care a fost situația în aceeași regiune în perioada dintre aceste două limite culturale și cronologice (deci între faza Ceamurlia de Jos și faza Hîrșova), corespunzătoare sfîrșitului etapei Spanțov și etapei Fîntînele a fazei de tranziție. După toate probabilitățile în nordul județului Constanța pînă spre țărmul Mării Negre s-au răspîndit comunitățile fazei de tranziție al căror drum este pînă acum jalonat de descoperirile de la Hîrșova, Gura Dobrogei și Tariverdi.²⁷ În același timp în jumătatea sudică a Dobrogei încă nu se cunosc resturi de așezare din faza de tranziție²⁸. Viețuirii lor din nord însă trebuie să le corespundă ceva. Fără îndoială este vorba de un grup de comunități pe care pînă în prezent le cunoaștem în Dobrogea prin unele descoperiri izolate. Acest grup este în schimb mai bine documentat în nord-estul R. P. Bulgaria. Descoperirile de acolo — cu zece ani în urmă — le-am încadrat în cultura pe care am numit-o cultura Varna²⁹. În stadiul de atunci al cercetărilor în cultura Varna am inclus două aspecte înrudite: cele documentate în așezarea de la Sava și pe cele descoperite în mormintele de lingă Varna.

²¹ Doina Galbenu, *op. cit.*, p. 285—288.

²² C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratorii, *op. cit.*, p. 17.

²³ Al. Păunescu și N. Harțuchi, *op. cit.*, p. 48.

²⁴ Doina Galbenu, *op. cit.*, p. 292.

²⁵ *Ibidem*, p. 286, fig. 1.

²⁶ De exemplu: Costinești (Doina Galbenu, *Așezarea neolitică de la Costinești*, în *Pontica*, 4, 1971, p. 237—245); Palazu Mare (săpături Doina Galbenu); Medgidia (săpături N. Harțuchi).

²⁷ D. M. Pippidi și colab., *Activitatea șantierului Histria, în campania 1956 în Materiale*, V, 1959, p. 322.

²⁸ În schimb ele sînt documentate în apropiere, în nord-estul R.P. Bulgaria la Sokol și Strașimirovo. Răspîndirea în sudul Dobrogei, a comunităților fazei de tranziție s-a putut produce atît din spre nord (din zona Hîrșova), cît și din spre sud (din zona Sokol).

²⁹ *Dacia*, NS, VI, 1962, p. 65—66, 72 și harta IV.

Între timp cele două aspecte au fost separate iar cel din urmă a păstrat denumirea de cultura Varna³⁰. Este de remarcat că tocmai vasele din mormintele de la Varna au bune analogii în cele câteva descoperiri izolate de vase din Dobrogea³¹, despre care, tot atunci, am scris că reprezintă o fază târzie a culturii Hamangia strîns legată de descoperirile de tip Varna³². Astfel în prezent se cuvine să admitem că pe teritorii deosebite, în perioada dintre faza Ceamurlia de Jos și faza Hîrșova, pe întinsul jud. Constanța au trăit două populații diferite, în nord comunitățile din faza de tranziție la cultura Gumelnița, iar în sud cele aparținînd sfîrșitului culturii Hamangia, cărora D. Berciu le-a dat denumirea de Hamangia V.

Dacă ținem seama de faptul că oamenii fazei de tranziție au ajuns în vecinătatea malului Mării Negre atît în regiunea din nordul jud. Constanța, cît și în estul R. P. Bulgaria, în zona de la sud de Varna³³, este de presupus că, deși răspîndirea lor spre est (atît în zona Hîrșova, cît și în nord-estul R. P. Bulgaria) a început încă din cursul etapei Spanțov, ei au ajuns să ocupe tot țărmul mării, în regiunea lor de răspîndire, de-abia la sfîrșitul fazei de tranziție, adică în perioada de formare a fazei Hîrșova. Faptul că așa după cum arată Doina Galbenu majoritatea elementelor din domeniul ceramicii fazei Hîrșova sînt de origine Boian³⁴, dovedește că nu avem de a face cu o întrepătrundere sau asimilare a unor elemente Boian de către comunitățile tîrzii ale culturii Hamangia, ci de o pătrundere și răspîndire efectivă a comunităților fazei de tranziție pe teritoriul Dobrogei sudice și de asimilarea de către membrii lor a resturilor populației Hamangia, de la care s-au păstrat numai unele elemente din cadrul ceramicii.

DATES CONCERNANT LA DIFFUSION SUR LE TERRITOIRE DE LA DOBROUDJA DES COMMUNAUTÉS DE LA PHASE DE TRANSITION ENTRE LA CULTURE BOIAN ET LA CULTURE GUMELNIȚA

Résumé

A la fin du néolithique moyen, époque qui correspond à la phase de transition vers la culture Gumelnița, on signale, sur un vaste espace de l'est de la Presqu'île Balkanique, une nouvelle ascension des communautés de la culture Boian. Ces communautés se sont répandues peu à peu, en partant de leur zone d'origine, dans divers sens : au nord, elles se sont arrêtées aux pieds des Carpates méridionales ; à l'ouest, elles sont allées au-delà de l'Olt, et au sud, jusqu'au bord de la

³⁰ Henrieta Vajsova, *Stand der Jungsteinzeitforschung in Bulgarien*, în *Slovenska Archeologia*, XIV, 1, 1966, p. 22—24.

³¹ De exemplu : *op. cit.*, p. 27, fig. 10/25, de comparat în privința formei cu vasul reproduc de D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, 1966, p. 28, fig. 17/2.

³² *Dacia*, NS, VI, 1962, p. 65.

³³ De la Strașimirovo (săpături Ara Margos) și pînă la Zavet (săpături V. Mikov).

³⁴ Doina Galbenu, *Nouvelles données concernant le début de la civilisation de Gumelnița, de Dobrogea*, în *Dacia*, NS, X, 1966, p. 322—328.

Mer Egée. Pour le moment, c'est surtout la diffusion vers l'est qui nous intéresse.

Conformément aux observations stratigraphiques faites à Hirşova, à Cernavodă et dans les grottes du centre de la Dobroudja, les plus anciennes preuves d'habitats des communautés de la phase de transition sont connues le long du Danube et datent de l'étape Spantov. Pendant la période suivante, ont vécu, sur le territoire du district de Constantza : au nord, les communautés de la phase de transition ; au sud, les communautés de la phase Hamangia V, étroitement apparentées à celles appartenant à la culture Varna. Mais il faut préciser qu'au stade actuel des recherches, il est difficile de répondre s'il s'agit en Dobrudja d'une phase Hamangia proprement dite, ou bien d'une synthèse résultée de la jonction entre certains éléments de la culture Sava et ceux de Hamangia.

Les communautés de la fin de la phase de transition se sont répandues vers l'est, et ont atteint, dans leur zone de diffusion, le bord de la Mer Noire (à peu près du Cap Midia jusqu'au sud de Varna). Cela étant, elles ont assimilé l'ancienne population Hamangia.

ANGABEN ÜBER DIE GEMEINSCHAFTEN DER ÜBERGANGSSTUFE VON DER BOIAN-KULTUR ZUR GUMELNITA-KULTUR AUF DEM GEBIETE DER DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Zur Zeit des Ausgangs des mittleren Neolithikums fand auf einem großen Gebiet im Osten der Balkanhalbinsel, in der dem Übergang zur Gumelnița-Kultur entsprechenden Stufe, eine neue Belegung der Gemeinschaften der Boian-Kultur statt. Diese verbreiteten sich allmählich von ihrem Ursprungsgebiet ausgehend in verschiedene Richtungen : im Norden gelangten sie bis an die Abhänge der Südkarpaten, im Westen wanderten sie bis jenseits des Olflusses und im Süden erreichten sie die Agäische Meeresküste. Hier interessiert uns besonders die Ausdehnung dieser Gemeinschaften nach Osten.

In Anbetracht der stratigraphischen Befunde von Hirşova, Cernavoda und in den Höhlen im Zentrum der Dobrudscha, ergibt sich, daß die ältesten Siedlungsbelege der Gemeinschaften aus der Übergangsperiode entlang der Donau bekannt sind und aus der Spantov-Zeit stammen. In der darauffolgenden Zeit haben im Gebiet des Kreises Konstanza, im Norden die Gemeinschaften der Übergangszeit gesiedelt und im Süden die Gemeinschaften der Hamangia V-Stufe, die eng verwandt sind mit den Gemeinschaften der Varna-Kultur. Es sei hier festgesetzt, daß es im gegenwärtigen Forschungsstadium schwer ist zu behaupten, ob es sich in der Dobrudscha um eine Hamangia-Stufe im eigentlichen Sinne des Wortes handelt oder um eine Verschmelzung der Elemente der Sava- und der Hamangia-Kultur und der sich daraus ergebenden Synthese.

Die Gemeinschaften vom Ausgang der Übergangsstufe haben sich nach Osten erstreckt und die Schwarzmeerküste erreicht, wo sie von Kap Midia bis südlich von Varna siedelten. Bei dieser Gelegenheit haben sie die alte Hamangia-Bevölkerung aufgenommen.